

SÖDRA HEMLINGBY ETAPP 1 OCH 2

Arkeologisk utredning

Hemlingby 19:1 m.fl.
Gävle stad
Gästrikland
2007

Katarina Eriksson

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Rapporter, böcker och mycket annat kan Du köpa i länsmuseets butik, beställa på tfn 026-65 56 35 eller e-post butiken@xlm.se

Länsmuseet Gävleborg
Box 746, 801 28 Gävle
Telefon 026-65 56 00
Fax 026-65 56 29
butiken@xlm.se
www.lansmuseet.se

SÖDRA HEMLINGBY ETAPP 1 OCH 2

Arkeologisk utredning

Hemlingby 19:1 m.fl.
Gävle stad
Gästrikland
2007

Rapport 2007:04
Katarina Eriksson

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG

Utgivning och distribution:
Länsmuseet Gävleborg
Box 746, 801 28 Gävle
Telefon 026-65 56 00
Fax 026-65 56 29
Hemsida www.lansmuseet.se

© Länsmuseet Gävleborg 2007

Omslagsbild: Akvarell föreställande Klintbergska rönningen
vid 1800-talets mitt. Tillhör Länsmuseet Gävleborg

Foto: Katarina Eriksson

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande 96.0419

ISSN 0281-3181

Print: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Bakgrund.....	5
Målsättning och metod.....	5
Topografi och fornlämningsmiljö	5
Resultat	6
Slutsats	10
Sammanfattning	10
Administrativa uppgifter.....	10
Referenser	11

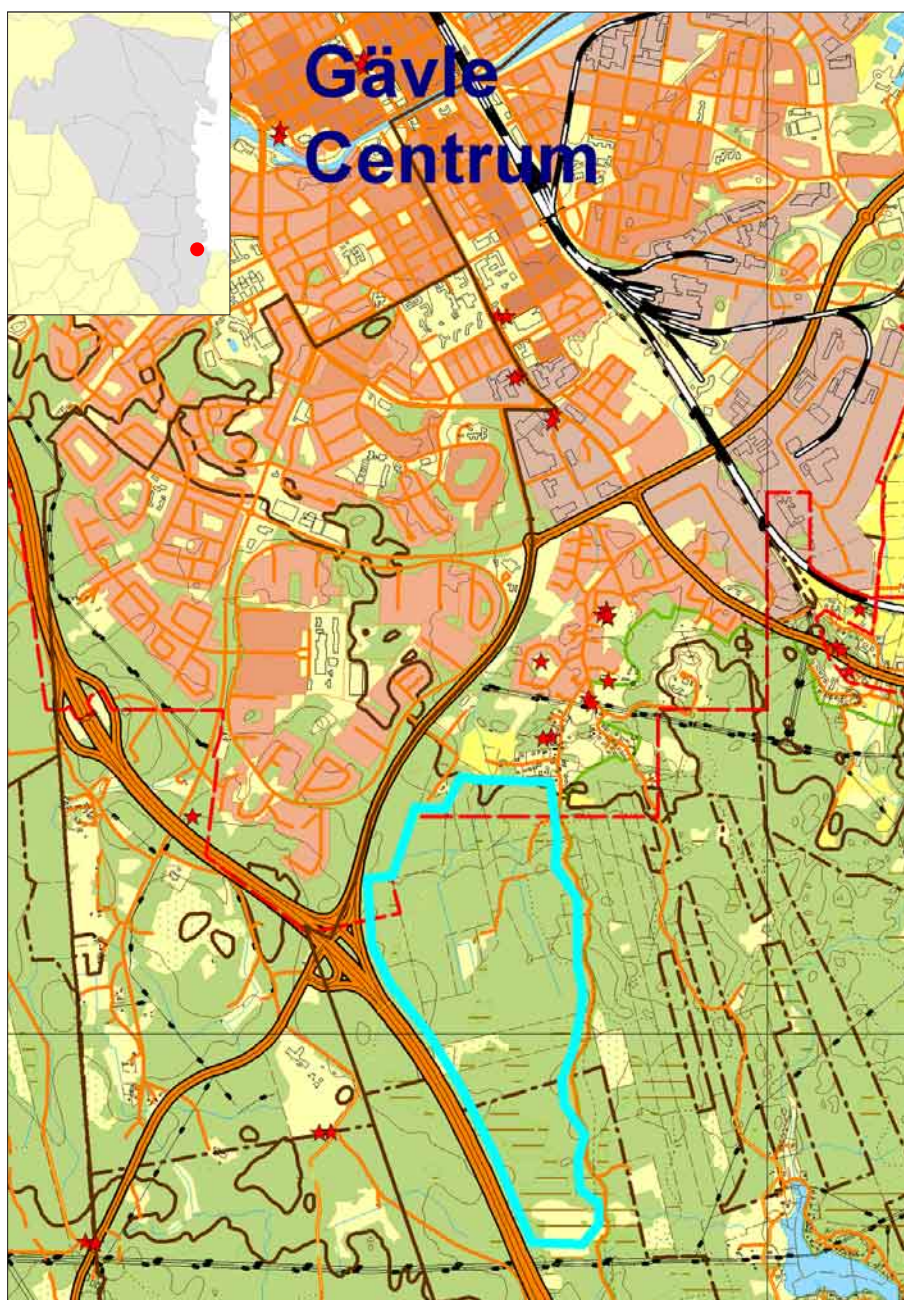

Bild 1. Utredningsområdets läge i förhållande till Gävle stad. Överst till vänster översiktskarta över Gävleborgs län.

BAKGRUND

Länsmuseet Gävleborg har utfört en arkeologisk utredning av området Södra Hemlingby, fastigheterna Hemlingby 19:1 m.fl., Gävle stad och kommun. Utredningen är avsedd att ligga till grund för detaljplanläggning av området. Uppdraget gäller både etapp 1 och 2 i planarbetet. Utredningen utfördes efter beslut av länsstyrelsen och på beställning av Gävle kommun. Fältarbetet utfördes i maj år 2007. Fältarbetsledare och rapportansvarig var Katarina Eriksson, antikvarie. Arkeologisk personal var Maria Björck, antikvarie.

MÅLSÄTTNING OCH METOD

Målsättningen med utredningen var att fastställa vilka lämningar som berörs av planen, tidigare kända eller okända. Fornminnesregistret, historiskt kartmaterial samt den ekonomiska kartan från 1950-talet konsulterades. Området genomsköts till fots, och påträffade lämningar beskrevs och mättes in med GPS. Lämningarna lades sedan in på en digital karta.

TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSMILJÖ

Hemlingby är en bebyggelse av hög ålder. Enligt ortnamnsforskaren Folke Hedblom är de äldre platserna med efterleden *-by* oftast något yngre än platser med *-sta*-namn. Båda kan dock hänföras till järnåldern. Ortnamnsforskningen menar att termen *-by* egentligen avser en nyodling (Hedblom 1958:44f). Mot bakgrund av detta ligger det nära till hands att tänka sig, att Hemlingby har ett ursprung som nyodling från den redan etablerade bebyggelsen Järvsta.

Både i Järvsta och Hemlingby finns gravfält och järnframställningsplatser från järnåldern (RAÄ 3, 46, 245, 252, 253). Gravfälten representerar boplatser vilka bör ha varit viktiga hamn- och handelsplatser under vikingatiden. Gravar har undersökts i båda byarna. Anläggningarna och fynden visar på en befolkning med livliga kontakter och många influenser utifrån. Här förekommer också båtgravar, vilket är typiskt för familjer som deltagit i ledungar och med förbindelser med Mälardalen (Baudou 1965). Runstenen i Järvsta visar på en kristnad befolkning som tillhörde de övre samhällsskikten (RAÄ 45). Det har producerats stora mängder järn i hela Gästrikland under senare delen av järnåldern. Järnet som handelsvara kan säkert förklara en del av det välstånd som syns i gravarna. Området vid Hemlingby framstår som ganska folkrikt redan under denna period. Folke Hedblom menar, att ”åldern och betydelsen av de äldre bebyggelserna med namn på *-by* understrykas därav, att åtskilliga av dem tillhöra landskapets allra största” (1958:45).

Bebyggelsens namn betyder ”hämlingarnas by”. ”Hämling” är en avledning till terrängbeteckningen ”hammar”, vilket betyder ”stenbacke”. Innebörden av namnet blir då ”de på stenbacken boendes by” (Hedblom 1958:159f). Beskrivningen stämmer väl överens med terrängen i området.

Utredningsområdet ligger på en höjd av 20–35 meter över nuvarande havsnivå. Det innebär att det varit kustbundet under bronsålder–tidig järnålder. Området utgörs övervägande av små- och tätblockig morän på sandbotten, med inslag av myrmark, av vilken en del uppodlats i efterreformatorisk tid. Terrängens egenskaper gör att området troligtvis varit mest lämpat för olika former av extensiv användning, skogsbeten, slätter o.s.v. Uppodlingarna har anlagts i myrfickor i moränen. Tidigare kända lämningar inom etapp 1 och 2 var några områden med övergiven bebyggelse och åkermark (RAÄ 257, 258, 259) samt ett område med gropar efter sandtäkt (Skog och Historia nr 5027). Odlingarna i området har karaktär av småbruk, och av namnen att döma kan det i vissa fall tillhöra små

borgargårdar. När det gäller RAÄ 257, *Klintbergska rönningen*, är det väl känt att det var en borgarfäbod som ägdes av familjen Klintberg i Gävle.

RESULTAT

Följande forn- och kulturlämningar finns i utredningsområdet. Lämningarna redovisas från söder mot norr och anges med koordinater.

Objekt 1. Hemlingborg. Bebyggelselämning, övergiven åkermark och röjningsrösen.

På ekonomiska kartan av år 1954 finns förutom odlingarna en byggnad på platsen, vilken nu ligger som bebyggelselämning. Röjningsrösen runda, i kanten av åkern, ca 5 m i diam, 1,2–1 m höga, stenstorlek 0,2–0,5 m.

Ägofiguren för odlingsmarken kan överensstämma med en äga som kallas *Gubbröds rödningarna* på storskifteskartan av år 1765 (V54-17:1). Längre åt väster finns betesmarker på skifteskartan, men dessa kunde inte identifieras i terrängen.

Åkermark med röjningsrösen:	x6725160 y1574010
	x6725180 y1574080
	x6725540 y1573870
	x6725550 y1573920
Bebyggelselämning:	x6725340 y1573960

Objekt 2. RAÄ 259. Bebyggelselämning och övergiven åkermark.

Inlagda som ”bebyggelselämningar, sentida” i Fornminnesregistret (FMR). Bostadshuset har rasat. Ett uthus står kvar men är på väg att rasa. Markerade på 1954 års ekonomiska karta.

Åkermark:	x6725240 Y 1573650
	x6725240 y1573590
	x6725410 y1573560
	x6725500 y1573740
Bebyggelselämning:	x6725430 y1573650

Objekt 3. RAÄ 258. Bebyggelselämning och övergiven åkermark.

Inlagda som ”bebyggelselämningar, sentida” i FMR. Lämningarna var kraftigt överrisade vid utredningen, vilket medförde att beskrivningar inte kunde göras. Några beskrivningar finns inte heller i FMR. Det förefaller dock som om den sydligaste lämningen är ett bostadshus, eftersom tegel fanns i ytan och något som liknade ett spisorösa kunde urskiljas. Byggnaderna och odlingsmarken finns inte med på 1954 års karta.

Södra bebyggelselämningen:	x6725570 y1573910
Mellersta bebyggelselämningen:	x6725620 y1573900
Norra bebyggelselämningen:	x6725690 y1573890
Åkermark:	x6725587 y1573782
	x6725553 y1573907
	x6725696 y1573800
	x6725714 y1573882

Objekt 4. Övergiven åkermark och röjningsrösen.

Åkermarkens yta är ca 50×20 m. Röjningsrösen runda, i kanten av åkern, ca 5 m i diam, 1,2–1 m höga, stenstorlek 0,2–0,5 m.

Åkermark:	x6725622 y1574184
	x6725618 y1574185
	x6725648 y1574093
	x6725624 y1574100

Bild 2. Gränsröset (Objekt 5). Visarstenen markerar den södra gränsen av den fastighet där Klintbergiska rönningen är belägen. Foto: Katarina Eriksson.

Objekt 5. Gränsmärke/gränsröse.

1,5 m diam. Visarsten 0,7 m bred, 0,1 m tjock, 0,7 m hög. Visarstenen har ett inristat bomärke i form av en kvadrat. Orienterad i ÖNÖ–VSV. Stenen markerar en skiftesgräns som i söder avgränsar den fastighet vilken inbegriper Klintbergiska rönningen. Bomärket har inte påträffats i något historiskt kartprotokoll över Hemlingby. Möjligtvis kan röset vara avsett att avgränsa familjen Klintbergs mark i området.

x6725780 y1573505

Objekt 6. RAÄ 257. Klintbergiska rönningen. Lämningar efter en borgarfäbod, åkermark och röjningssten.

Inlagda som ”bebyggelseplats, sentida, åker med namn” i FMR. Fäboden tillhörde gävlefamiljen Klintberg. Åkermarken finns med på 1954 års karta. Byggnaderna övergivna dessförinnan. I läns museets samlingar finns en akvarell från 1800-talets mitt som föreställer fäboden vid Klintbergiska rönningen från sydöst, med en mansfigur framför odlingarna och två av byggnaderna. I bildens mitt syns en väg, vilken fortfarande är synlig i terränge genom att vegetationen avviker från den omkringliggande marken. Till odlingsmarken hör fyra husgrunder, tre i nordvästra delen och en i sydöstra, helt nära det ovan nämnda gränsröset.

Koordinater hela området

med samtliga lämningar:

x6725770 y1573440

x6725796 y1573506

x6725899 y1573443

x6725933 y1573396

x6725899 y1573357

x6725824 y1573305

Objekt 7. Gränsmärke/gränsröse

Fundamentet uppbyggt av stenar i storleken 0,1–0,25 m, 1,5 m diam. Visarsten 0,3 m hög, 0,2 m tjock, 0,25 m lång. Övermossat.

x6725932 y1573974.

Bild 3. Objekt 10. Det inristade bomärket på visarstenen. Samma bomärke finns på gränsröset intill Klintbergska rönningen. Foto: Katarina Eriksson.

Objekt 8. Stenbrott/täkt

Skog och Historia nr 5027. Område med sandtäktsgropar och kvarlämnad klappersten. Yta ca 100×50 m.

x6725980 y1573850

Objekt 9. Husgrund från historisk tid

Källargrop. 4×3 m i yta. 0,5–0,8 m djup. Orienterad i Ö–V. I V kanten ligger ett antal stenar, 0,2–0,5 m stora. 3 m Ö om gropen en eventuell stensyll, orienterad i Ö–V riktning. Ungefär 1 m av stensyllen är synlig.

x6726006 y1573983

Objekt 10. Gränsmärke/gränsröse

1,2–1 m, ovalt, övermossat. Visarsten, 0,8 m hög, 0,7 m bred, tjocklek ca 4 cm. Visarstenen har ett inristat bomärke i form av en kvadrat.

x6726045 y1573619

Objekt 11. Kolningsanläggning/kolningsgrop

Bottenplan 3×3 m. 0,2–0,5 m djup. I kanten en vall, 2 m bred och 0,2–0,4 m hög. Vallen saknas i V delen p.g.a. skada (rotvälta). Oregelbunden i formen, rundade hörn.

x6726091 y1573646

Objekt 12. Stenbrott/täkt

Ett block 3×3 m, 1,2 m högt. Omgivet av bortbrutna stenblock, 0,4–1 m.

x6726153 y1573886

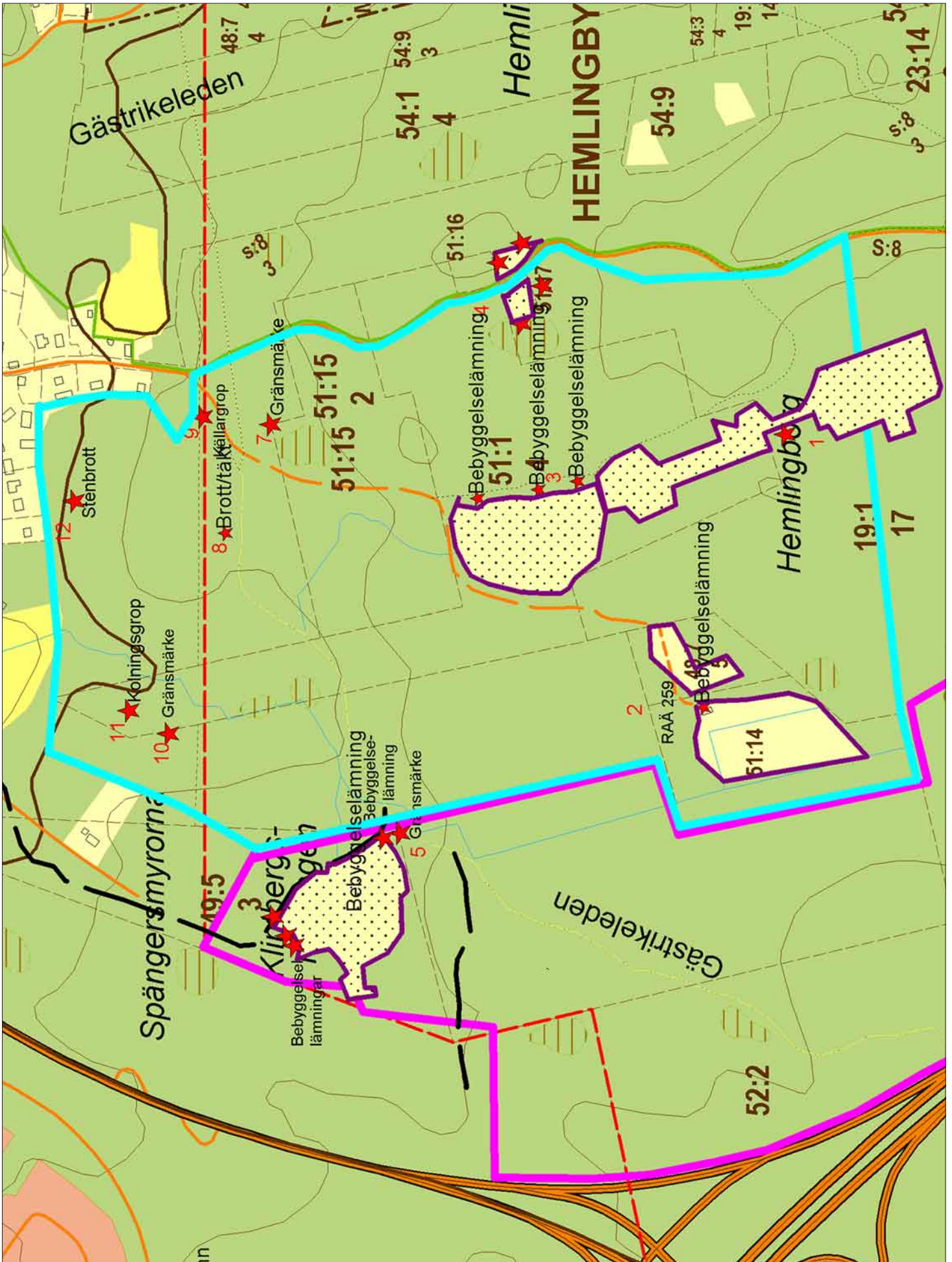
Bild 4. Utredningsområdet med påträffade lämningar i skala 1:750.

Rosa begränsning= etapp 1. Blå begränsning= etapp 2.

Röda stjärnor= de i utredningen påträffade lämningarna.

Svart streckad linje= övergiven väg, identifierad på karta av år 1956.

Mörklila avgränsningar= övergiven odlingsmark.

SLUTSATS

Området ger ett intryck av ett heterogent användande, med Hemlingbybornas kolning och sandtäkter, spår av skogsbete, gävleborgarnas utgårdar och fäbodan och mer sentida utflyttningar från bykärnan. Framför allt syns en maximal markanvändning i förhållande till terrängens egenskaper. Inne i byn finns mycket slagg, och man har förmodligen kolat det mesta i järnframställningsplatsernas närhet, men den påträffade kolningsgropen har anlagts i ett område med förhållandevis lättgrävd mark, ganska nära bybebyggelsen. Det kvadratiske bomärket på gränsstenarna har inte kunnat återfinnas i det historiska kartmaterialet över Hemlingby. Eftersom gränsmarkeringarna med bomärket på omgårdar Klintbergiska rönningen finns en möjlighet att gränserna gäller borgarfäboden. Det förefaller emellertid vara svårt att klargöra detta inom ramen för detta rapportarbete. Det finns också betesmarker på skifteskartan som i dag endast syns i terrängen som svåravgränsade ytor med från skogsmarken avvikande vegetation.

Inför en fortsatt exploatering av området, och om någon/några av lämningarna berörs av arbetsföretaget, beslutar länsstyrelsen om vilka åtgärder som skall vidtagas.

SAMMANFATTNING

Länsmuseet Gävleborg har utfört arkeologisk utredning av området Södra Hemlingby, fastigheterna Hemlingby 19:1 m.fl., Gävle stad och kommun. Utredningen är avsedd att ligga till grund för detaljplanläggning av området. Uppdraget gällde både etapp 1 och 2 i planläggningen. Målsättningen med utredningen var att fastställa vilka lämningar som berörs av planen, tidigare kända eller okända. Fornminnesregistret, historiskt kartmaterial samt den ekonomiska kartan från 1950-talet konsulterades. Området genomsöktes till fots, och påträffade lämningar beskrevs och mättes in med GPS. Lämningarna lades sedan in i en digital karta.

Vid utredningen påträffades en rad lämningar och miljöer från skilda tidsperioder och användningar. Övervägande delen är emellertid lämningar från historisk tid. En kolningsgrop som påträffades i norra delen av området kan sannolikt kopplas till den vikingatida järnframställningen i bykärnan. I rapporttexten och i bilaga 1 finns kartor och listor på de påträffade lämningarna.

Inför en fortsatt exploatering av området, och om någon/några av lämningarna berörs av arbetsföretaget, beslutar länsstyrelsen om vilka åtgärder som skall vidtagas.

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens beslut: 431-2857-07

Lägesangivelse: Fastigheterna Hemlingby 19:1, 19:5, 49:7, 51:1, 51:14, 51:15, 52:2 m.fl., Gävle stad och kommun, Gästrikland.

Koordinater: x6724640 y1573580
x6724900 y1574360
x6726040 y1573190
x6726210 y1573990

Fältarbetstid: maj månad år 2007

Fältarbetstimmar: 17

Fält- och rapportansvarig: Katarina Eriksson, antikvarie

Arkeologisk personal: Maria Björck, antikvarie

Dokumentationsmaterial: Kartor, foton och fältanteckningar förvaras vid Länsmuseet Gävleborg

REFERENSER

Tryckta källor

Baudou, E. 1965. Gävletrakten under vikingatiden. Undersökningar på gravfältet vid Järvsta. I: *Från Gästrikland 1965*. Gästriklands Kulturhistoriska Förening, Gävle.

Hedblom, F. 1958. *Gästriklands äldre bebyggelsenamn*. I: Från Gästrikland 1957–1958. Gästriklands Kulthistoriska Förening, Gävle.

Arkiv

Gävle

Lantmäteriverkets forskningsarkiv akten V 54-17:1, storskifteskarta över Hemlingby, fastställd år 1765.

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG

Box 746, 801 28 Gävle 026-65 56 00
Museet: S Strandg 20 Fogden: Styrmanng 4
www.lansmuseet.se

